

LEGACI LEGIONÓW DOLNODUNAJSKICH
CESARSTWA RZYMSKIEGO.
KILKA UWAG WSTĘPNYCH

MAREK ŻYROMSKI

ABSTRACT. Żyromski Marek, *Legaci legionów dolnodunajskich Cesarstwa Rzymskiego. Kilka uwag wstępnych* (The legates of the Low Danubian legions of the Roman Empire. Some initial remarks). *Balcanica Posnaniensia. Acta et studia*, V, Poznań 1990, Adam Mickiewicz University Press, pp. 183 - 190. ISBN 83-232-0007-6. ISSN 0239-4278. Polish text with a summary in English.

Prosographic studies of legates of the Low Danubian legions create specific cognitive possibilities, especially when the results from other areas of the Empire are compared. The similarities and differences shown in the article may be referred further on to the governors of provinces of these areas, and also to the general data concerning the state of senators as a whole.

Marek Żyromski, Instytut Socjologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza (Institute of Sociology of Adam Mickiewicz University), ul. Szamarzewskiego 91, 60-568 Poznań, Polska – Poland.

Legaci legionów dolnodunajskich (obie Mezje, obie Panonie, Dacja), do reformy Galliena (261 r.) wywodzący się ze stanu senatorskiego, stanowią drugą – po namiestnikach prowincji – grupę w hierarchii władzy i prestiżu w administracji prowincji. Stanowią oni część grupy około 150 urzędników senatorskich, pełniących rokrocznie regularną służbę w Cesarstwie¹. Nie wszyscy senatorzy mogli uzyskać stanowisko legata legionu. Jak oblicza G. Alföldy, ograniczona liczba legionów powodowała, iż tylko co drugi senator po preturze mógł zostać legatem legionu².

W przeciwieństwie do legatów armii Renu, omówionych przez G. Alföldygo³, legatów legionów wschodnich (K. Wachtel)⁴ czy legatów *legio VII Gemina* (G. Al-

¹ W. Eck, *Beförderungskriterien innerhalb der senatorischen Laufbahn dargestellt an der Zeit von 69 bis 138 n. Chr.*, ANRW II 1, s. 227 – podaje, iż w połowie panowania Trajana regularną służbę pełniło 71 urzędników w mieście Rzymie (bez XXvirów) i 84 w prowincjach.

² G. Alföldy, *Die Generalität des römischen Heeres*, BJ 169, 1969, s. 238.

³ G. Alföldy, *Die Legionslegaten der römischen Rheinarmeen*, Epigraphische Studien 3, 1967.

⁴ K. Wachtel, *Die Legionslegaten der Orient-Armeen des römischen Reiches von Augustus bis Gallienus* (Habilitationsschrift 19 II 1970), wnioski z pracy przedstawione w: K. Wachtel,

földy)⁵, dowódcy legionów dolnodunajskich nie doczekali się dotychczas monograficznego opracowania. Za próbę cząstkową uznać można jedynie pracę J. Fitz'a o legatach legionów Panonii Górnej⁶. Zadaniem niniejszego szkicu jest zasygnalizowanie problemu, ze szczególnym uwzględnieniem możliwości badawczych.

Dowództwo legionu obejmowano z reguły między preturą a konsulem (a więc w wieku ok. 30 - 40 lat), najczęściej na okres trzech lat⁷. Podobnie jak legionami reńskimi również i legionami dolnodunajskimi kierowano w okresach kryzysu przez czas krótszy (np. podczas wojen markomańskich). W związku z tym można przyjąć, iż przeciętny okres dowodzenia legionem mógł trwać od 2,5 do 3 lat.

Jedną z zasadniczych trudności badań prosopograficznych Cesarstwa Rzymskiego stanowi niewątpliwie kwestia reprezentatywności materiału. Legaci legionów dolnodunajskich, podobnie jak reńskich, są najlepiej znani dla wieku drugiego. Badania G. Alföldyego nad składem stanu senatorskiego w tym okresie (dokładniej w latach 138 - 180)⁸ wskazują na wprost proporcjonalną zależność pomiędzy stanowiskiem zajmowanym w hierarchii administracyjnej a ilością zachowanego materiału. Najlepiej znani są senatorzy pełniący konsulat (zachowane informacje dotyczą 64 - 72% przypuszczalnej grupy osób pełniących ten urząd), namiestnicy cesarskich prowincji rangi konsularnej (57 - 64%) i legaci prowincji cesarskich z jednym legionem (70 - 76%), a najgorzej — prokonsulowie prowincji pretorskich (10%), *curatores viarum* (12 - 14%), *praefecti aerarii militaris* (17 - 19%) i legaci legionów (20%). Wyniki te potwierdza W. Eck dla wcześniejszego okresu (70 - 138 r.)⁹. Lepiej reprezentowane są prowincje cesarskie niż senackie, a najmniej informacji posiadamy o senatorach pełniących najniższe urzędy: *XXviri* (7%)¹⁰ i kwestorzy (9%)¹¹. Można więc stwierdzić, iż legaci legionów należą do grupy słabiej reprezentowanych urzędników, obejmując 1/5 prawdopodobnie istniejących legatów legionów. Nie zawsze udaje się też jednoznacznie określić, którym legionem dowo-

Einige Bemerkungen zum senatorischen cursus honorum vor dem Konsulat, *Arheološki Vestnik* XXVIII 1977, s. 292 - 298.

⁵ G. Alföldy, *Die senatorischen Kommandeure der Legio VII Gemina*, w: *Legio VII Gemina*, Leon 1970, s. 385 - 399; idem, *Fasti Hispanienses. Senatorische Reichsbeamte und Offiziere in den Spanischen Provinzen des römischen Reiches von Augustus bis Diokletian*, Wiesbaden 1969, s. XIV, 117 nn.

⁶ J. Fitz, *Legati legionum Pannoniae superioris*, *AAntASH* 11, 1961, s. 159 - 207.

⁷ Alföldy, *Die Legionslegaten...*, s. 1, przyjął 2,5 roku, a w *Fasti Hispanienses...*, s. 257 i *Die Generalität...*, s. 237 - 3 lata.

⁸ G. Alföldy, *Konsulat und Senatorenstand unter den Antoninen. Prosopographische Untersuchungen zur senatorischen Führungsschicht*, *Antiquitas* Reihe 1, Band 27, Bonn 1977.

⁹ Eck, o.c.

¹⁰ Eck, o.c., s. 175 — reprezentatywność poszczególnych kategorii w obrębie *XXviri* również zależy od ich hierarchicznego ustawienia: *III viri monetales* 10%, *IV viri viarum curandarum* 10%, *Xviri stilibus iudicandis* 6%, *III viri capitales* 5%.

¹¹ Eck, o.c., s. 178 — podobna sytuacja występuje dla kwestorów: *quaestores Augusti* 24%, *q. urbani* 9%, *q. consulum* 6% i *q. provinciae* 7%.

dził dany legat¹². Dlatego też badacze starają się często przypisać tych „niepewnych” legatów do przedstawianych przez siebie jednostek. Bardziej właściwe jest raczej podawanie liczby legatów w przybliżeniu lub maksymalnej i minimalnej liczby legatów działających na danym obszarze.

Spośród legionów dolnodunajskich *legio II Adiutrix* i *legio XIII Gemina* stacjonowały przez pewien czas w pretorskich cesarskich prowincjach z jednym legionem (*legio II Ad.* w latach 106 - 214 w Panonii Dolnej, a *legio XIII Gem.* w latach 118 - 167 w Dacji), kiedy to ich dowódca pełnił jednocześnie funkcję namiestnika prowincji. Ogółem znanych jest około 135 - 150 legatów legionów dolnodunajskich spośród przypuszczalnej całej grupy ok. 635/740 osób, a więc ok. 18 - 24%. Dla porównania — znanych jest 80 z 540 legatów legionów reńskich (15%) i 82 z 630/720 legatów legionów wschodnich (11 - 13%)¹³ oraz 16 z 64 legatów *legio VII Gemina* (25%). Z dostępnych materiałów wynika, że najlepiej znani są legaci z wieku drugiego, potem trzeciego, a najmniej z wieku pierwszego, a mianowicie:

legiony dolnodunajskie	legiony nadreńskie
I w. 11 - 14%	10%
II w. 23 - 25%	20%
III w. 13 - 15%	19%

Szczególnie dobrze są reprezentowani, zarówno nad Dunajem jak i nad Renem, legaci pełniący swój urząd w latach przełomowych dla historii Cesarstwa (69, 193 r.). Dużą liczbę dowódców znamy z okresu panowania Hadriana, Piusa i Marka Aureliusza.

Dla dalszej analizy nie wystarcza jednak stwierdzenie liczebnej reprezentacji urzędników. Równie ważna, a może i ważniejsza, jest liczba legatów z zachowanym w całości lub w dużej części przebiegiem kariery (*cursus honorum*). Tylko taki materiał bowiem umożliwia pełne przeprowadzenie badań prozopograficznych, a więc zanalizowanie: „administracji państwa, hierarchii stanowisk w karierze senatorskiej, polityki cesarskiej wobec poszczególnych części państwa i wobec różnych grup społecznych, wojskowego i politycznego znaczenia poszczególnych prowincji, możliwości i dróg społecznego awansu w rzymskiej służbie publicznej”¹⁴, a przez to pogłębienie wiadomości o wojskowo-politycznej strukturze Cesarstwa Rzymskiego. Wśród legatów armii dolnodunajskiej znamy 100 osób z zachowanym *cursus honorum*, co stanowi prawie 3/4 (dokładniej pomiędzy 67 a 74%) ogólnej liczby znanych dowódców tych legionów. Podobnie nad Renem dla 65% dowódców znamy

¹² Dla przykładu Q. Aradius Rufinus Optatus Aelianus przypisany przez G. Alföldyego, *Fasti...*, do legionu *VII Gemina*, mógł z równym prawdopodobieństwem być legatem legionu *VII Cl.* nad Dunajem czy też *VIII Aug.* nad Renem, por.: B. Remy, *La carrière de Q. Aradius Rufinus Optatus Aelianus*, Historia XXV 1976, s. 458 - 477.

¹³ Analiza opracowana na podstawie pracy Wachtela, o.c.

¹⁴ Alföldy, *Die senatorische...*, s. 385.

przebieg kariery (52 ze znanych 80), a na wschodzie 80% (65 z 82). Te dosyć podobne wielkości umożliwiają już przeprowadzenie szerszych badań prozopograficznych.

Dla zanalizowania pozycji urzędników cesarskich ważne znaczenie ma kwestia ich geograficznego i społecznego pochodzenia. Zestawienie pochodzenia geograficznego legatów legionów dolnodunajskich przedstawiono w układzie chronologicznym (uwzględniając cezury lat 96 i 193), umieszczając dla porównania dane dotyczące legatów legionów nadreńskich i wschodnich (patrz tabela 1)¹⁵.

Tabela 1

Pochodzenie geograficzne legatów			
	Armia Dunaju	Armia Renu	Armia Wschodu
Legaci o znanym pochodzeniu:	91	68	60 - 63
– z Italii	39=43%	39=57%	31 - 34=52 - 54%
– z prowincji	52=57%	29=43%	29=46 - 48%
w tym			
Hiszpania	8 - 9	9	5
Galia	7	1	4
Afryka	16 - 17	3	8 - 9
Wschód	12 - 13	10	10
I w. (do r. 96)			
Italia	7=50%	19=76%	19=79%
Prowincje	7=50%	6=24%	5=21%
w tym:			
Hiszpania	4	6	2
Galia	2	—	2
II w. (96 - 193 r.)			
Italia	24=47%	11=44%	9/11=38/42%
Prowincje	27=53%	14=56%	15=58/62%
w tym:			
Hiszpania	4 - 5	3	3
Galia	4	1	2
Afryka	6 - 7	2	3 - 4
Wschód	5 - 6	7	5
III w. (po 193 r.)			
Italia	8=31%	9=50%	3/4=25/31%
Prowincje	18=69%	9=50%	9=69/75%
w tym:			
Afryka	10	1	5
Wschód	7	3	4

Analiza powyższa pozwala na stwierdzenie następujących prawidłowości:

– systematyczny spadek liczby osób pochodzących z Italii. Najwięcej osób pochodzenia prowincjonalnego „zatrudniano” nad Dunajem, gdzie nawet w pierwszym

¹⁵ Tabele 1 - 4 zostały oparte na badaniach własnych autora (armia Dunaju) oraz Alföldy, *Die Legionslegaten...* i Wachtel, *Die Legionslegaten...*

wieku nie występowała przewaga senatorów wywodzących się z Italii. Podobny wzrost elementu prowincjonalnego (jednak dopiero od II w.) notujemy na Wschodzie, a nieco mniejszy nad Renem. Najwięcej natomiast legatów pochodzących z Italii notujemy, w skali globalnej, nad Renem;

– podobny, na różnych obszarach, skład dowódców pochodzenia prowincjonalnego. Szczególnie wyraźne są prawie identyczne wielkości dla Dunaju i dla Wschodu. Zaznacza się przewaga senatorów wywodzących się z prowincji wschodnich i afrykańskich, na dalszych miejscach notujemy dowódców z Hiszpanii (szczególnie nad Renem) i z Galii. Pojedynczy legaci pochodzili z prowincji takich, jak Dalmacja, Panonia, Dacja, Noricum.

Nie mniej ważne jest wskazanie pochodzenia społecznego legatów (patrz tabela 2). Dane dotyczące pochodzenia społecznego są dosyć skromne (1/3 - 1/2 ogółu znanych legatów), niemniej pozwalają na przedstawienie kilku uwag. Przede wszystkim uderzająca jest przewaga wśród legatów dolnodunajskich dowódców rozpoczynających swoją karierę w stanie ekwickim (ok. 1/3). Razem z *homines novi* (senatorzy w pierwszym pokoleniu) stanowią oni 2/3 wszystkich legatów o znanym pochodzeniu społecznym. Ekwici dominują przy tym już od pierwszego wieku. Na wszystkich obszarach liczba legatów wywodzących się z rodzin senatorskich jest największa w wieku drugim (zwłaszcza nad Renem). Za najbardziej „konserwatywnych” można

Tabela 2

Pochodzenie społeczne legatów

	Armia Dunaju	Armia Renu	Armia Wschodu
Legaci o znanym pochodzeniu	47	40	23
w tym:			
Patrycjusze	1 = 2 %	3 = 7,5 %	—
Rodzina senatorska	15 = 32 %	15 = 37,5 %	7 = 30 %
Homines novi	15 = 32 %	16 = 40 %	11 = 48 %
Ekwici	16 = 34 %	6 = 15 %	5 = 22 %
I w. (do 96 r.)			
Patrycjusze	—	1	—
Rodzina senat.	2	2	2
Homines novi	3	10	5
Ekwici	5	—	—
II w. (96 - 193 r.)			
Patrycjusze	1	2	—
Rodzina senat.	10	10	4
Homines novi	8	3	4
Ekwici	7	1	3
III w. (po 193 r.)			
Patrycjusze	—	—	—
Rodzina senat.	3	3	1
Homines novi	4	3	2
Ekwici	4	5	1

Tabela 3

Niektóre elementy kariery senatorskiej

	Armia Dunaju	Armia Renu	Armia Wschodu
XXviri	35	29	26
w tym:			
III monetales	4=11 %	5=17 %	2= 8 %
IV viarum cur.	10=29 %	9=31 %	5=19 %
X stlit. iudic.	17=49 %	14=48 %	13=50 %
III capitales	4=11 %	1= 3 %	6=23 %
Quaestores	37	24	29
w tym:			
q. Augusti	4=11 %	5=21 %	6=21 %
q. urbani	7=19 %	3=12,5 %	7=24 %
q. consulum	—	1= 4 %	—
q. provinciae	26=70 %	15=62,5 %	16=55 %
Candidati	16	20	11
Ab actis senatus	3	4	2
Dona militaria	8	3	5
Comites	4	3	1

Tabela 4

Działalność legatów na różnych obszarach Cesarstwa

	Armia Dunaju	Armia Renu	Armia Wschodu
Trybunat wojskowy	50 - 52 (54?)	31	27
w tym:			
nad Dunajem	18 - 19 (21?)	9	4
na Wschodzie	16 - 18	8	9
nad Renem	7	6	6
w Brytanii	5	4	3
w Hiszpanii	2	2	2
Przebieg dalszej kariery (legaci legionów i namiestnicy prow.)			
Nad Dunajem	35	16 - 17	17 - 18
Na Wschodzie	23 - 26	11	16 - 17
Nad Renem	18 - 19	6 - 10	7 - 8
W Brytanii	10	4	4 - 5
W Numidii	11 - 12	4	2
Proconsules	16	9 - 10	12 - 14
Africae/Asiae			

uznać dowódców armii Renu, wśród których było najwięcej patrycjuszy i członków rodzin senatorskich.

Przy obecnym stanie badań pokusić się można jedynie o wstępne uwagi dotyczące niektórych elementów karier legatów (patrz tabela 3). Wśród *XXviri* uderza dominująca pozycja legatów nadreńskich, którzy wywodząc się z „lepszyc rodzin” (jak wskazuje pochodzenie społeczne), najczęściej pełnili bardziej prestiżowe funkcje

w obrębie kolegium *XXviri (III viri monetales* oraz *IV viri viarum curandarum)*. Nieco gorsze stanowiska pełnili legaci legionów dolnodunajskich, a spośród dowódców armii Wschodu aż 1/4 stanowili *III viri capitales* (najmniej zaszczytne stanowisko). Koresponduje to z największym procentem legatów legionów wschodnich wywodzących się z grupy *homines novi*. A już te pierwsze funkcje, jak pisze W. Eck, określały dalszą karierę¹⁶. Z kolei z grupy kwestorów najmniej prestiżową funkcję *quaestor provinciae* pełnili najczęściej legaci armii dolnodunajskiej. W prestiżowych funkcjach *candidati* i *ab actis* „przodują” przedstawiciele armii Renu. Ogólnie najbardziej prestiżowe funkcje w początkowej fazie kariery senatorskiej najczęściej zajmowali legaci armii Renu, dalej Dunaju i w końcu legionów wschodnich. Niemniej o szczególnej pozycji dowódców legionów dolnodunajskich świadczy ich dominująca pozycja wśród senatorów, którzy uzyskali wyróżnienia za działalność militarną (*dona militaria*).

Na zakończenie warto przedstawić kilka uwag o wzajemnych powiązaniach pomiędzy dowódcami armii na różnych obszarach Cesarstwa (patrz tabela 4). Jak widać z przedstawionego zestawienia, obok dominującej roli obszarów Dunaju, Renu i Wschodu, zaznacza się w przekroju całego okresu pryncypatu przeważająca rola terenów dolnodunajskich i wschodnich. Charakterystyczne jest, iż nawet legaci legionów nadreńskich pełnili trybunat wojskowy częściej nad Dunajem i na Wschodzie niż nad Renem (podobnie wygląda kwestia dalszej kariery). Legaci legionów dolnodunajskich byli trybunami wojskowymi najczęściej nad Dunajem i na Wschodzie, a potem byli też głównie członkami elity dolnodunajskiej. Na liście dwudziestu senatorów pełniących co najmniej po dwa dowództwa legionowe¹⁷ – co wiązało się z reguły z jakąś kryzysową sytuacją militarną i świadczyło o wybitnych walorach wojskowych senatorów pełniących ten urząd – znajdujemy aż dziesięciu legatów legionów dolnodunajskich (w tym połowa pełniła oba dowództwa nad Dolnym Dunajem).

W sumie można stwierdzić, iż badania prozopograficzne nad legatami legionów dolnodunajskich stwarzają określone możliwości poznawcze, zwłaszcza przy porównaniu wyników z innymi obszarami Cesarstwa. Wskazane już podobieństwa i różnice można też odnieść do namiestników prowincji tych obszarów, a także do ogólnych danych dotyczących stanu senatorskiego jako całości. Dokładniejszego zanalizowania wymaga również przebieg kariery. Dla przykładu W. Eck wyróżnia wśród legatów legionów dwie grupy, w zależności od tego, czy stanowisko to następowało bezpośrednio po preturze i wtedy prowadziło szybko do konsulatu i często do dowództw konsularnych, czy też w wypadku senatorów drugiej grupy, dowództwo legionu następowało znacznie później i często stanowiło już kres kariery. Dowództwo legionu wpływało więc w znaczny sposób na dalszą karierę senatorską¹⁸.

¹⁶ Eck, o.c., s. 174.

¹⁷ Alföldy, *Die Legionslegaten...*, s. 79.

¹⁸ Eck, o.c., s. 186.

THE LEGATES OF THE LOW DANUBIAN LEGIONS
OF THE ROMAN EMPIRE
SOME INITIAL REMARKS

Summary

This article is devoted to the analysis of legates of the Low Danubian legions of the Roman Empire (both Moesias, both Panonias, Dacia) during the period of the Principate. The results of studies were compared with data concerning the armies of the Rhein and the eastern legions. There have been known about 135 - 150 legates of the Low Danubian legions which is about 18 - 24% of all whom probably existed. A group of 100 legates was analysed whose careers (*cursus honorum*) were preserved in whole or in part. In the case of this group the question of geographic and social origin of the legates was considered in particular, the turning point of the years 96 and 196 was taken into consideration). Apart from the systematic decrease in the number of commanders coming from Italy, observed in the whole Empire the process was especially intensive on the Danube. In the Low Danube legions the prevalent number of legates come from the lower social classes (*equites* and *homines novi*). Then the author analysed some elements of the commanders' careers such as: *XXvirat*, quaestor's office, military tribunate. The legates of the Low Danube legions obtained particularly often honours for their military activities (*dona militaria*), and from the list of twenty senators who performed at least two commands of legions at a time as many as ten served in the Low Danube area. In the article the author pointed also to the possibility of further studies on this problem.